

Anna Duda

Uchylenie umowy dziedziczenia w prawie niemieckim

I. Wyjątki od umowy dziedziczenia

Od chwili zawarcia umowy dziedziczenia mogą nastąpić istotne zmiany w relacjach interpersonalnych między stronami zawierającymi tę umowę czy też beneficjent umowy może zacząć zachowywać się w sposób uzasadniający przypuszczenie, że roztrwoni otrzymany w przyszłości majątek. Czy umowa dziedziczenia uniemożliwia weryfikację dokonanych np. ileś lat temu rozrządzeń wiążących?

Dopuszczalne jest, aby spadkodawca w umowie dziedziczenia zastrzegł sobie prawo do dokonywania w przyszłości rozrządzeń *mortis causa*, odbiegających od rozrządzeń wiążących zawartych w umowie dziedziczenia. Możliwość taka jest wynikiem stosowania zasady swobody umów, a także wnioskowania *a maiore ad minus* w odniesieniu do zastrzeżenia odstąpienia od umowy dziedziczenia bądź poszczególnych zamieszczonych w niej wiążących rozrządzeń (*Rücktrittsvorbehalt*)¹. Istnieje zasadnicza różnica pomiędzy zastrzeżeniem prawa odstąpienia a zastrzeżeniem dokonywania rozrządzeń na wypadek śmierci, odbiegająca od pierwotnie zawartych w umowie dziedziczenia (*Änderungsvorbehalt*). Odstąpienie od umowy, ze względu na bezpieczeństwo prawne drugiej strony umowy, może nastąpić tylko poprzez formalne oświadcze-

---

¹ Odstąpienie zmierza do uchylenia rozrządzenia, podczas gdy zastrzeżenia dokonywania zmian prowadzi raczej do przekształcenia rozrządzenia, do jego dopasowania do zmieniających się stosunków.

nie złożone wobec tejże strony umowy (§ 2296 ust. 2 BGB). Wykonanie prawa wynikającego z zastrzeżenia dokonywania rozrządzeń na wypadek śmierci, odbiegających od rozrządzeń wiążących zamieszczonych w umowie dziedziczenia, może zostać dokonane także „poza plecami” drugiej strony, dlatego też druga strona umowy musi mieć świadomość, z czym się ewentualnie liczyć, jeśli jedna ze stron takiego zastrzeżenia w umowie dokonała. Z tego też powodu konieczne jest, aby sprecyzować jak najdokładniej zakres tego zastrzeżenia, przez co jednoznacznie i bez wątpliwości będzie można stwierdzić, do jakich rozrządzeń *mortis causa* uprawniony jest spadkodawca. Ogólne zastrzeżenie, umożliwiające zastępowanie umownych rozrządzeń dowolnymi innymi rozrządzeniami, będzie nieważne. Zastrzeżenie jest więc instytucją posiadającą pewne granice: zastrzeżenie to nie może sięgać tak daleko, że poprzez to umowa dziedziczenia pozbawiona zostanie swej istoty. Nie może w żadnym wypadku objąć wszystkich rozrządzeń albo jedyne wiążące rozrządzenia spadkodawcy w takim zakresie, że spadkodawca uprawniony byłby do nieograniczonych zmian. Umowa dziedziczenia pozbawiona mocy wiążącej nie różniłaby się wtedy od testamentu.

Typowym przykładem omawianego zastrzeżenia jest późniejsze powołanie dalszych spadkobierców obok ustanowionego już jedyne spadkobiercy, czy późniejsze ustanowienie zapisów lub poleceń. Zastrzeżenie ogranicza pozycję prawną przyznaną w umowie beneficjentowi, dlatego wymaga formy właściwej dla umowy dziedziczenia (§ 2276 BGB).

Jeśli druga strona umowy jest zarazem beneficjentem i wyraża zgodę na krzywdzące ją (uszcuplające jej prawa) rozrządzenie na wypadek śmierci ze strony spadkodawcy, wtedy konsekwentnie musi takie ewentualne rozrządzenie dopuścić – *volenti non fit iniuria*. Podstawa ochrony beneficjenta przed krzywdzącymi go rozrządzeniami na wypadek śmierci, dokonywanymi przez spadkodawcę, w wypadku wyrażenia przez niego takiej zgody odpada². Wyrażenie zgody jest oświadczeniem wymagającym przyjęcia, dla którego, zdaniem Broxa, nie jest wymagane zachowanie

---

² Dotyczy to także sytuacji, w których strona umowy dziedziczenia i beneficjent umowy dziedziczenia nie są tymi samymi osobami; H. Brox, *Erbrecht*, München 2000, s. 101.

jakiejsz szczególnej formy³. Opinii tej nie podziela jednak większość orzecznictwa i doktryny, uważając nieformalne wyrażenie zgody za bezskuteczne⁴. Argumentem przemawiającym za zachowaniem formy właściwej dla umowy dziedziczenia może być wnioskowanie chociażby tego rodzaju, że jeśli spadkodawca chce dokonać rozrządzenia na wypadek śmierci, które narusza prawa beneficjenta, nie wystarcza nieformalne wyrażenie zgody już z tego powodu, że ustawa przewiduje możliwość tylko formalnego uchylenia umowy dziedziczenia lub poszczególnych zawartych w niej umownych rozrządzeń (*Aufhebung* § 2290 BGB), aby uwolnić spadkodawcę od mocy wiążącej, o czym będzie mowa później. Poza tym przestrzeganie takiej formy sprzyja zapewnieniu bezpieczeństwa prawnego.

Jeśli beneficjent umowy dziedziczenia jest uprawnionym do zachowku zstępnym spadkodawcy i jest zadłużony albo trwoni majątek w takim stopniu (§ 2338 BGB), że otrzymany przez niego spadek byłby w znacznej mierze zagrożony, wówczas spadkodawca może bez zgody lub nawet wiedzy innej strony umowy ograniczyć umownie dokonane przysporzenie poprzez dokonanie odpowiedniego rozrządzenia (*Beschränkung in guter Absicht* – ograniczenie beneficjenta umowy dziedziczenia w dobrej wierze). W grę wchodzi tu ustanowienie spadkobiercy następczego albo zapisobiercy następczego na rzecz ustawowych spadkobierców tego zstępnego (§ 2338 ust. 1 zd. 1 BGB). Poza tym spadkodawca może na czas życia uprawnionego do zachowku zstępnego powierzyć zarząd spadku wykonawcy testamentu (§ 2338 ust. 1, zd. 2 BGB).

II. Uchylenie umowy dziedziczenia

A. Rozrządzenia jednostronne

Rozrządzenia jednostronne zamieszczone w umowie dziedziczenia nie posiadają mocy wiążącej. Mogą zostać uchylone poprzez testament odwołujący je albo testament, który zawiera rozrządzenia o treści nie dającej się pogodzić z jednostronnymi rozrządzeniami zawartymi w tej umowie,

---

³ Tamże.

⁴ Tak np.: M. Wolf, *Kolhammer-Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch, begründet von Th. Soergel*, Bd 9, *Erbrecht*, Stuttgart-Berlin-Köln 1992, s. 1557; J. Mayer, *Testament und Erbvertrag*, Luchterhand 1999, s. 918-919; H. Lange, K. Kuchinke, *Erbrecht*, München 2001, s. 495.

zgodnie z § 2254, 2258 BGB, dotyczącymi odwołania testamentu (§ 2299 ust. 2 zd. 1 BGB). Odwołanie nie jest natomiast możliwe przez np. zniszczenie umowy dziedziczenia albo wycofanie jej z urzędowego przechowania (jak to się dzieje w wypadku testamentu), gdyż umowa dziedziczenia znajduje się stale w urzędowym przechowaniu i nie może zostać wydana jej stron⁵.

Jednostronne rozrządzenia mogą zostać odwołane w nowej umowie dziedziczenia poprzez zamieszczenie w niej odmiennych umownych rozrządzeń. Rozrządzenia jednostronne mogą zostać uchylone w umowie, poprzez którą uchylone zostaje jedno wiążące rozrządzenie albo cała umowa dziedziczenia. Jeśli przez umowę uchylającą uchylona zostanie cała umowa dziedziczenia, wówczas w przypadku wątpliwości i braku innego odpowiedniego ustalenia zamieszczonego przez strony w umowie dziedziczenia moc tracą także rozrządzenia jednostronne (§ 2299 ust. 3 BGB).

Odstąpienie od całej umowy dziedziczenia uchyla również w wypadku wątpliwości (tzn. w braku odmiennej woli spadkodawcy) rozrządzenia jednostronne, ale tylko osoby uprawnionej do takiego odstąpienia, a nie innej strony, której takie prawo odstąpienia nie przysługuje.

B. Rozrządzenia wiążące

BGB w § 2290 i następnych reguluje środki zmierzające do odzyskania przez spadkodawcę swobody testowania: w § 2290-2292 BGB – uchylenie umowy dziedziczenia albo pojedynczych wiążących rozrządzeń za porozumieniem stron, w § 2293-2297 – jednostronne odstąpienie spadkodawcy. Taka regulacja jest zgodna z ogólnymi zasadami prawa umów, tj. zasadą swobody umów, według której strony umowy mogą uchylić zawartą między nimi umowę poprzez *actus contrarius* – dotyczy to również umowy dziedziczenia. Podstawową formą takiego *actus contrarius* jest umowa uchylająca (§ 2290 BGB), zawarta przez strony umowy dziedziczenia. Jeśli umowę dziedziczenia zawarły więcej niż dwie strony, musi zostać ona uchylona przez nie wszystkie wspólnie. W § 2291 BGB ustawodawca przewiduje jednak uproszczone sposoby uchylenia umownych rozrządzeń, a mianowicie poprzez sporządzenie przez spadkodawcę testamentu z notarialnie poświadczonym wyrażeniem zgody innej strony

---

⁵ Por. P. G o t t w a l d, *Praxishandbuch Erbrecht*, hgb. von J. Fritz, P. Bünger, Kissing 2002, 3/7.4.3.5.

umowy, ale odnosi się to tylko do umownych rozrządzeń zapisów i poleceń. Podobne uproszczenie zawarł ustawodawca w § 2292 BGB. W wypadku umowy dziedziczenia zawartej między małżonkami, może ona zostać uchylona poprzez wspólny testament małżonków. Poza tym spadkodawca może pod pewnymi warunkami uwolnić się od mocy wiążącej umowy dziedziczenia w sposób jednostronny, bez zgody drugiej strony umowy poprzez odstąpienie od umowy dziedziczenia bądź pojedynczych umownych rozrządzeń (*Rücktritt* §§ 2293-2297 BGB).

1. Uchylenie umowy dziedziczenia albo poszczególnych rozrządzeń umownych za porozumieniem stron

Dopóki żyją wszystkie strony umowy, mogą one za zgodnym porozumieniem uchylić umowę dziedziczenia albo poszczególne zawarte w niej wiążące rozrządzenia.

1.1. Umowa uchylająca

Umowa dziedziczenia, jak również poszczególne umowne rozrządzenia, mogą zostać uchylone przez strony, które zawarły umowę dziedziczenia (§ 2290 ust. 1 zd. 1 BGB).

Umowa uchylająca wymaga zachowania takiej samej formy, jaka jest przewidziana dla umowy dziedziczenia (§ 2290 ust. 4, 2276 BGB). W tym miejscu trzeba przypomnieć, że uchylenie umowy dziedziczenia nie może być spowodowane wycofaniem z urzędowego przechowania, ponieważ w kompetencji stron umowy leży tylko ewentualne wyłączenie szczególnego urzędowego przechowania i jeśli nawet umowa znajduje się w zwykłym urzędowym przechowaniu, to i w takim wypadku jej oryginał nie może zostać wydany stronom. Co więcej, nawet jeśli umowa dziedziczenia została przez strony uchylona, to i tak pozostaje w przechowaniu urzędowym⁶.

Umowa uchylająca może zostać zawarta tylko przez te same strony, które wcześniej zawarły umowę dziedziczenia. Spadkodawca może za-

---

⁶ Notariusz powinien sporządzić protokół z zawarcia umowy dziedziczenia i wraz z innymi danymi dotyczącymi jej treści umieścić w kopercie, i opatrzyć pieczęcią. Następnie powinien nakłonić strony, aby umowa dziedziczenia została niezwłocznie przekazana w szczególne urzędowe przechowanie, jeśli oczywiście strony go nie wyłączyły, przy czym nie wystarczy przeciw jednej stronie umowy co do złożenia jej w takie szczególne

wrzeć tę umowę tylko osobiście, co wyklucza możliwość działania przedstawiciela albo pełnomocnika; niezdolny do czynności prawnych nie może zawrzeć umowy uchylającej, zaś ograniczony w zdolności do czynności prawnych nie potrzebuje do zawarcia takiej umowy zgody swojego przedstawiciela, gdyż w ten sposób uwalnia się od mocy wiążącej umowy dziedziczenia. Strona nie będąca spadkodawcą może działać przez swojego przedstawiciela. Jeśli jest niezdolna do czynności prawnych albo posiada ograniczoną zdolność do czynności prawnych, wówczas umowę może zawrzeć jej przedstawiciel. Strona ograniczona w zdolności do czynności prawnych może zawrzeć umowę za zgodą swojego przedstawiciela ustawowego, który z reguły będzie jeszcze potrzebował zezwolenia sądu opiekuńczego, chyba że umowa taka zawierana jest między małżonkami albo narzeczonymi. Po śmierci jednej ze stron, które zawarły umowę dziedziczenia, umowa ta nie może zostać uchylona (§ 2290 ust. 1 zd. 2 BGB). W takiej sytuacji, tj. po śmierci drugiej strony umowy nie będącej spadkodawcą, spadkodawca może zawrzeć z osobą trzecią będącą beneficjentem umowy dziedziczenia umowę zrzeczenia się dziedziczenia, która uchyla ekspektatywę tejże osoby trzeciej. Umowa taka nie jest z kolei możliwa między stronami umowy dziedziczenia, które zawrzeć mogą właśnie umowę uchylającą⁷.

Jak wynika z ust. 4 § 2290 BGB, zawarcie umowy uchylającej wymaga zachowania formy notarialnej i jednoczesnej obecności stron umowy. Jeśli umowa taka zawierana jest między małżonkami albo narzeczonymi, wtedy może się znajdować w jednym dokumencie wraz z majątkową umową małżeńską. Umowa uchylająca, w przeciwieństwie do umowy dziedziczenia, nie wymaga złożenia w przechowanie urzędowe. Osoba trzecia będąca beneficjentem umowy dziedziczenia nie bierze udziału w zawarciu umowy uchylającej ani nie wymaga się jej zgody do zawarcia przez strony

---

urzędowe przechowanie. Jeśli strony wyłączą szczególne urzędowe przechowanie, wówczas dokument umowy dziedziczenia pozostaje otwarty w zbiorze dokumentów u notariusza. Inną kwestią jest, czy notariusz będzie gotowy podjąć się takiej odpowiedzialności. Jeśli umowa zostanie złożona do specjalnego urzędowego przechowania, wówczas każdej stronie umowy powinien zostać wydany tzw. *Hinterlegungsschein*, tj. dowód złożenia umowy w przechowanie, a sąd pobierze odpowiednią opłatę (§ 2277 i § 101 *Kostenordnung*). W czasie przechowywania umowy każda ze stron ma prawo wglądu i dokonywania odpisów. Po śmierci strony notariusz przekazuje umowę dziedziczenia do sądu spadku.

⁷ Por. U. v o n L ü b t o w, *Erbrecht*, Berlin 1971, s. 453.

takiej umowy. Co więcej, nie może ona przeszkodzić w uchyleniu umowy dziedziczenia przez strony umowy. Wprawdzie spadkodawca nie może sam odwołać dokonanego wcześniej na jej rzecz w umowie dziedziczenia przysporzenia, ale przez umowę zawartą z drugą stroną może pozbawić osobę trzecią utworzonej przed nią perspektywy.

Trzeba jeszcze wspomnieć, że ponieważ umowa uchylająca może zostać zawarta tylko przez strony umowy dziedziczenia, niedopuszczalne jest jej zawarcie po śmierci którejś z nich. Umowa uchylająca powoduje, że umowa dziedziczenia albo poszczególne umowne rozrządzenia tracą moc. W tym drugim wypadku pozostałe umowne rozrządzenia pozostają w mocy. Jeśli poprzez umowę uchylającą uchylona zostaje cała umowa dziedziczenia, wówczas, w razie wątpliwości, tzn. jeśli nie zakłada się istnienia odmiennej woli spadkodawcy, skutek umowy uchylającej rozciąga się także na zawarte w umowie dziedziczenia rozrządzenia jednostronne (§ 2299 ust. 3 BGB). Poza tym uchylenie może się odnosić tylko do rozrządzeń umownych i to w ten sposób, że tracą one swoją moc wiążącą, ale zostają zachowane jako rozrządzenia jednostronne. W tym wypadku przynajmniej jedno rozrządzenie musi mieć charakter wiążący, aby można było nadal mówić o umowie dziedziczenia. Reasumując, można powiedzieć, że umowa uchylająca może zawierać zasadniczo nowe umowne rozrządzenia, może uchylać pojedyncze umowne rozrządzenia albo uchylać tylko ich moc wiążącą, czyniąc je rozrządzeniami jednostronnymi.

Umowa uchylająca może zostać z kolei uchylona przez inną umowę i wówczas swoją pierwotną moc odzyskuje umowa dziedziczenia⁸. Ponieważ uchylenie umowy uchylającej równoznaczne jest co do skutku z zawarciem nowej umowy dziedziczenia, zachowana musi być forma wymagana dla umowy dziedziczenia⁹.

Możliwe jest zaskarżenie umowy uchylającej przez stronę nie będącą spadkodawcą tylko na podstawie § 119 BGB¹⁰ przez spadkodawcę, zgodnie z § 2281 BGB¹¹. Co do spadkodawcy, nie będzie to częstą praktyką z jego

---

⁸ W. E d e n h o f e r, *Palandt. Bürgerliches Gesetzbuch*, München 2002, s. 2253.

⁹ Por. J. M a y e r, tamże, s. 929.

¹⁰ Zaskarżalność z powodu błędu.

¹¹ W paragrafie tym znajduje się odwołanie do § 2078 – zaskarżenie z powodu błędu albo groźby i § 2079 BGB – zaskarżenie z powodu pominięcia uprawnionego do zachowku.

strony, ze względu na odzyskaną na podstawie umowy uchylającej swobodę testowania.

1.2. Uproszczone sposoby uchylecia

Uproszczone sposoby uchylecia rozrządzeń umownych ustawodawca przewidział przy uchylaniu zapisów i poleceń, gdzie wystarczy sporządzenie przez spadkodawcę testamentu indywidualnego z notarialnie poświadczonym wyrażeniem zgody przez drugą stronę umowy (§ 2291 BGB) oraz przy uchyleniu umowy dziedziczenia zawartej przez małżonków poprzez ich wspólny testament (§ 2292 BGB).

1.2.1. Indywidualny testament uchylający – uchylecie zapisów i poleceń

Niezależnie od teoretycznego sporu o naturę prawną testamentu uchylającego można stwierdzić, że stanowi on szczególną formę zastępczą omawianej wcześniej umowy uchylającej. Spadkodawca może uchylić umowne rozrządzenia poleceń i zapisów zarówno przez testament publiczny, prywatny, jak i testament szczególny, ale również poprzez jednostronne rozrządzenia dokonane we wspólnym testamencie małżonków lub też w umowie dziedziczenia. Niewątpliwie uproszczenie stanowi więc dla spadkodawcy możliwość sporządzenia oświadczenia uchylającego także w postaci własnoręcznego testamentu, gdyż do uchylecia wystarczy przecież zachowanie jednej z dopuszczalnych form testamentu. Znacznym udogodnieniem jest także fakt, że nie wymaga się jednoczesnej obecności obu stron umowy. Umowne rozrządzenie jest w tym wypadku uchylane przez dwa jednostronne oświadczenia woli, które strony mogą złożyć w innym miejscu i czasie. Zdolność spadkodawcy do sporządzenia takiego testamentu ocenia się na podstawie przepisów dotyczących zdolności testowania.

Testament uchylający dla swojej skuteczności wymaga wyrażenia zgody przez drugą stronę umowy (§ 2291 ust. 1 zd. 2 BGB), która może zostać złożona zarówno przed sporządzeniem takiego testamentu (zezwoienie), jak i po jego sporządzeniu (potwierdzenie), a nawet być wyrażona w samej umowie dziedziczenia, co podobne jest do zastrzeżenia dokonywania zmian (*Änderungsvorbehalt*). Trzeba jednak podkreślić, że jeśli druga strona umowy wyrazi w umowie dziedziczenia zgodę na uchylecie bez jakichkolwiek ograniczeń, wówczas rozrządzenia zapisu i polecenia nie będą

mogły być postrzegane jako wiążące. Jeżeli druga strona umowy wyraziła wymaganą zgodę, wówczas spadkodawca może uchylić wiążące rozrządzenia także po jej śmierci. Zgoda nie może być jednak wyrażona po jej śmierci, np. przez spadkobierców. Podobnie dzieje się po śmierci spadkodawcy. Takie wyrażenie zgody wymaga notarialnego poświadczenia (§ 2291 ust. 2 BGB). W stosunku do niezdolnej do czynności prawnych albo ograniczonej w zdolności do czynności prawnych strony umowy nie będącej spadkodawcą, znajdują zastosowanie regulacje obowiązujące przy umowie uchylającej (§ 2291 ust. 1 zd. 2). Wyrażenie zgody jest oświadczeniem wymagającym przyjęcia i musi dotrzeć do spadkodawcy, aby ten dowiedział się, że odzyskał nieograniczoną swobodę testowania¹². Trzeba wreszcie powiedzieć, że raz wyrażona zgoda po dotarciu do spadkodawcy jest nieodwołalna (§ 2291 ust. 2 BGB). Wyrażenie zgody przez beneficjenta będącego osobą trzecią nie jest ani konieczne, ani nie byłoby wystarczające.

Taki skuteczny testament uchyla tylko umowny zapis lub polecenie, do którego się odnosi. Przy istnieniu związku pomiędzy zapisem i poleceniem lub stanowieniem spadkobiercy (§ 2085 BGB) skutkiem pośrednim może być uchylenie umownego rozrządzenia ustanowienia spadkobiercy. Nie jest to jednak sprzeczne z treścią § 2291 BGB, gdyż wyklucza on tylko świadome uchylenie umownego ustanowienia spadkobiercy¹³.

Jeśli spadkodawca sporządził testament uchylający bez uprzedniej zgody drugiej strony umowy, wówczas aż do wyrażenia zgody przez tę drugą stronę taki testament może swobodnie odwołać. Po wyrażeniu zgody testament taki może zostać odwołany tylko za ponowną zgodą drugiej strony umowy, także poświadczoną notarialnie¹⁴.

1.2.2. Uchylenie umowy dziedziczenia poprzez wspólny testament małżonków

Przepis § 2292 BGB ustanawia wobec treści § 2290 BGB kolejne ułatwienie uchylenia, gdyż aby uchylić albo zmienić umowę dziedziczenia

---

¹² W. E d e n h o f e r, tamże, s. 2253.

¹³ Skutek taki jest często nieunikniony.

¹⁴ Według niektórych autorów wymóg poświadczenia notarialnego wynika z faktu, że zarówno testament uchylający, jak i wyrażenie zgody przez drugą stronę umowy są umowami.

zawartą przez małżonków wystarczy sporządzenie wspólnego testamentu małżeńskiego, a testament taki może być sporządzony zarówno jako testament publiczny, jak i prywatny. W przeciwieństwie do testamentu uchylającego, o którym mowa w analizowanym wcześniej § 2291 BGB, przedmiotem testamentu uchylającego, sporządzonego przez małżonków, może być również umowne ustanowienie spadkobiercy. Taki wspólny małżeński testament musi zostać sporządzony przez tych samych małżonków, którzy zawarli umowę dziedziczenia, przy czym istotne jest, aby małżeństwo istniało w chwili sporządzenia testamentu, podczas gdy przy zawarciu umowy dziedziczenia późniejsi małżonkowie mogli być jeszcze narzeczonymi.

Testament uchylający może zostać sporządzony w każdej dopuszczalnej dla wspólnego małżeńskiego testamentu formie, ale, na co wskazuje Edenhofer, nie przez zgodne co do treści odrębne testamenty¹⁵.

Zdolność małżonka będącego spadkodawcą ocenia się zgodnie z przepisami dotyczącymi testamentów, zaś zdolność małżonka, który spadkodawcą nie jest, zgodnie z prawem właściwym dla umów dziedziczenia. Z powyższego wynika, że oboje małżonkowie muszą posiadać zdolność testowania, jeśli oboje są spadkodawcami i oboje uchylają swoje umowne rozrządzenia. Małżonek, który nie był spadkodawcą w umowie dziedziczenia i jest ograniczony w zdolności do czynności prawnych, potrzebuje zgody swojego przedstawiciela ustawowego i zazwyczaj sądu opiekuńczego¹⁶. Jeśli jeden z małżonków jest małoletni, wówczas jedyną dostępną formą testamentu uchylającego jest testament publiczny¹⁷.

Testament uchylający może uchylić całą umowę dziedziczenia albo też poszczególne zawarte w niej rozrządzenia i wtedy inne zachowują swoją moc. Testament uchylający może uchylić umowę dziedziczenia w sposób wyraźny albo też w sposób dorozumiany, tzn. jeśli zawiera rozrządzenia o treści odmiennej w stosunku do umowy dziedziczenia.

Ponieważ testament taki zastępuje tutaj umowę uchylającą, posiada w zasadzie naturę umowy, a zatem nie może być odwołany jednostronnie przez spadkodawcę z tym skutkiem, że uchylone umowne rozrządzenie

---

¹⁵ W. Edenhofer, tamże, s. 2254.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Tamże.

albo cała umowa dziedziczenia ponownie, jako takie, odzyskają swoją moc. Skutek w tej postaci może być jednak osiągnięty przez umowę dziedziczenia, umowę, o której mowa w § 2290 (tj. umowę uchylającą), testament spadkodawcy z notarialnie poświadczoną zgodą innej strony umowy nie będącą spadkodawcą albo nowy wspólny testament małżonków.

2. Odstąpienie spadkodawcy (*Rücktritt*)

Odstąpienie jest, w przeciwieństwie do uregulowanego w § 2290-2292 BGB uchylenia dokonywanego za porozumieniem stron, jednostronnym, niezależnym od zgody drugiej strony uchyleniem umowy dziedziczenia albo poszczególnych zawartych w niej umownych rozrządzeń. Odstąpienie jest zgodnie ze swoją treścią tym samym, czym jest jednostronne odwołanie rozrządzenia testamentowego. Ustawa nie określa go jednak jako „odwołanie” właśnie ze względu na niemożność swobodnego odwołania umowy dziedziczenia. Ustawa unika poza tym określenia „odwołanie”, aby dokonać rozróżnienia jednostronnego uchylenia umowy dziedziczenia albo rozrządzeń umownych od odwołania zawartych w umowie dziedziczenia rozrządzeń jednostronnych, jakkolwiek zastrzeżenie odstąpienia może zostać wyrażone pod względem leksykalnym różnymi określeniami, np. właśnie „odwołanie”. Spadkodawca będzie miał prawo odstąpienia, jeśli dokona zastrzeżenia w umowie dziedziczenia, że będzie mógł odwołać dokonane przez siebie umowne rozrządzenia, że będzie mógł od nich odstąpić. Samo określenie „odstępuje” wcale nie musi zostać w umowie dziedziczenia użyte. Odstąpienie różni się także od zaskarżenia (§ 2281 BGB). Pod pewnymi względami jednak odstąpienie i zaskarżenie wykazują podobieństwo, gdyż oznaczają przecież jednostronne wypowiedzenie umowy dziedziczenia albo poszczególnych umownych rozrządzeń; prawo zaskarżenia nie musi natomiast zostać zastrzeżone ani nie zakłada ewentualnie uchybień beneficjenta lub uchylenia obowiązku świadczenia wzajemnego (§ 2295 BGB), a są to właśnie kolejne, tym razem ustawowe, podstawy odstąpienia.

2.1. Zastrzeżenie odstąpienia

Zastrzeżenie odstąpienia jest powiązane z naturą umowy dziedziczenia (albo umownego rozrządzenia). Zastrzeżenie takie dokonywane jest przy

zawarcia umowy dziedziczenia, jak analogiczne zastrzeżenie przy umowach zobowiązaniowych. Dopóki spadkodawca nie uczyni użytku z prawa odstąpienia, umowa dziedziczenia (albo poszczególne wiążące rozrządzenia) zachowuje swoją moc. Samo zastrzeżenie odstąpienia nie wystarcza, aby pozbawić umowę dziedziczenia albo poszczególne umowne rozrządzenia charakteru wiążącego. W wypadku zastrzeżonego prawa odstąpienia nie wystarcza też, jeśli spadkodawca dokona innego rozrządzenia *mortis causa*.

Zgodnie z § 2293 BGB, spadkodawca może odstąpić jednostronnie od umowy dziedziczenia albo poszczególnych zamieszczonych w niej wiążących rozrządzeń, jeżeli zastrzegł sobie takie prawo, jak określa ustawa – „w umowie” (§ 2293 BGB). Oznacza to, że zastrzeżenie musi być zawarte albo w samej umowie dziedziczenia albo w umowie dodatkowej. Druga strona umowy nie podlega tu ochronie, gdyż poprzez zawarcie umowy z dokonaniem przez spadkodawcę zastrzeżeniem sama takie zastrzeżenie przyjęła. Wcześniej została już omówiona kwestia leksykalna związana z zastrzeżeniem. Zastrzeżenie zapewnia spadkodawcy prawo odstąpienia od jego umownych rozrządzeń lub całej umowy dziedziczenia poprzez złożenie jednostronnego oświadczenia. Formy odstąpienia są różne i zależą od tego, czy spadkodawca złożył oświadczenie o odstąpieniu (nie, czy dokonał zastrzeżenia) za życia drugiej strony umowy (§ 2296 BGB), czy już po jej śmierci (§ 2297 BGB). Jak już wspomniano, realizacja prawa odstąpienia nie zależy od wyrażenia zgody przez drugą stronę umowy.

Prawo odstąpienia nie jest prawem dziedzicznym. Jako środek przywrócenia swobody testowania wygasa wraz ze śmiercią spadkodawcy. Prawo to nie ulega też przedawnieniu. Jeśli spadkodawca jest osobą niezdolną do czynności prawnych, wówczas nie może odstąpić od umowy, jeżeli jednak posiada ograniczoną zdolność do czynności prawnych, sam może złożyć takie oświadczenie, i to bez zgody swojego przedstawiciela ustawowego, gdyż poprzez odstąpienie jego pozycja prawna ulega poprawieniu, co wiąże się z odzyskaniem pełnej (lub pełniejszej) swobody testowania. Spadkodawca może dokonać ogólnego zastrzeżenia prawa odstąpienia bez podawania przyczyn albo, wręcz przeciwnie, ograniczyć je do konkretnych przypadków, np. jeśli zawarłby nowe małżeństwo. Odstąpienie powoduje, że umowa dziedziczenia albo poszczególne zawarte w niej umowne rozrządzenia tracą moc w takim zakresie, w jakim

zostało to określone w dokonanym zastrzeżeniu. Bezskuteczność poszczególnych umownych rozrządzeń może pociągać za sobą bezskuteczność także innych rozrządzeń albo nawet całej umowy dziedziczenia (§ 2085 BGB). Przy dwustronnej umowie dziedziczenia odstąpienie spadkodawcy w razie wątpliwości powoduje bezskuteczność całej umowy dziedziczenia (§ 2298 ust. 1 BGB):

Raz oświadczone odstąpienie jest nieodwołalne. Wyjątek dotyczy wypadków, kiedy to po śmierci drugiej strony umowy w miejsce prawa odstąpienia wstępuje prawo uchylenia umownych rozrządzeń poprzez testament sporządzony przez uprawnioną do odstąpienia stronę umowy (§ 2297 BGB), ponieważ testament zgodnie ze swoją naturą jest odwołalny.

2.2. Ustawowe prawo odstąpienia

Ustawowe prawo odstąpienia od zawartych w umowie dziedziczenia wiążących rozrządzeń przysługuje spadkodawcy w dwóch wypadkach określonych w § 2294, 2295 BGB:

2.2.1. Odstąpienie z powodu uchybień beneficjenta umowy dziedziczenia

Według § 2294 BGB, spadkodawca może odstąpić od rozrządzenia umownego, jeśli beneficjent umowy, który nie musi być koniecznym stroną umowy, dopuści się uchybienia upoważniającego spadkodawcę do pozbawienia go prawa do zachowku. Jeśli beneficjent nie należy do kręgu osób uprawnionych do zachowku, prawo odstąpienia przysługuje spadkodawcy przy takich uchybieniach beneficjenta, które upoważniałyby do pozbawienia zachowku zstępnego spadkodawcy. Przepis ten upoważnia spadkodawcę do odstąpienia od rozrządzenia umownego, ponieważ, z jednej strony, z powodu uchybień beneficjenta od spadkodawcy nie można nadal wymagać konsekwentnego przestrzegania umowy dziedziczenia, a z drugiej strony, beneficjent nie zasługuje na nagrodę w postaci jakiegoś przysporzenia. Przyczyny ustawowego prawa odstąpienia zostały określone wobec zstępnego spadkodawcy i beneficjenta nie będącego uprawnionym do zachowku, którego pozycja zostaje jednak zrównana w tym wypadku ze zstępnym spadkodawcy w § 2333, wobec rodziców spadkodawcy w § 2334, w stosunku do małżonka w § 2335 BGB. Bez znaczenia jest, czy beneficjent jest stroną umowy albo czy w ogóle o niej

wie¹⁸. Prawo odstąpienia skierowane jest przeciw beneficjentowi, który dopuścił się uchybienia. Stwierdzenie to ma istotne znaczenie w przypadku, gdy spadkodawca dokonał przysporzenia nie tylko na rzecz jednej osoby; wobec innych beneficjentów obowiązują nadal rozrządzenia umowne.

Uchybienie uzasadniające skorzystanie z ustawowego prawa odstąpienia musi zostać popełnione po zawarciu umowy. Uchybienia znane spadkodawcy w chwili zawierania umowy dziedziczenia pozostają bez znaczenia. Jeśli natomiast spadkodawca o nich nie wiedział, mogą wówczas stanowić podstawę zaskarżenia¹⁹. Jeśli spadkodawca na podstawie § 2294 BGB uprawniony jest do odstąpienia, może nawet po śmierci drugiej strony umowy uchylić swoje umowne rozrządzenia, jednakże już nie przez odstąpienie, które wymaga złożenia oświadczenia innej stronie umowy (§ 2296 BGB), ale przez testament (§ 2297 BGB). Odstąpienie powoduje, że umowne rozrządzenie, do którego się odnosi, traci swoją moc. Inne rozrządzenia odstępującego spadkodawcy, jak wcześniej wspomniano, pozostają niezmienione. Odstąpienie powoduje utratę mocy wiążącej *ex nunc*²⁰.

2.2.2. Odstąpienie przy uchyleniu świadczenia wzajemnego

Zgodnie z § 2295 BGB, spadkodawca może odstąpić od umownego rozrządzenia, którego dokonał ze względu na umowne zobowiązanie się drugiej strony umowy do wykonywania na rzecz spadkodawcy do czasu jego śmierci powtarzającego się świadczenia, w szczególności dotyczącego utrzymania i zobowiązanie to przed śmiercią spadkodawcy zostanie uchylone. Podstawą odstąpienia jest zakłócenie istniejącego związku pomiędzy umownym rozrządzeniem spadkodawcy a zobowiązaniem się do świadczenia drugiej strony umowy. Przykładem jest tu umowa dożywotniej renty. Niezbędną przesłanką jest związek, zależność istniejąca pomiędzy umownym przysporzeniem ze strony spadkodawcy a zobowiązaniem się beneficjenta. Przysporzenie musi być dokonane przeciw, jak określa ustawa: „ze względu na/w związku z” zobowiązaniem się

---

¹⁸ Por. H.J. Musielak, *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, s. 1763.

¹⁹ Tamże.

²⁰ Patrz J. Mayer, tamże, s. 950.

drugiej strony umowy do świadczenia. Między przysporzeniem spadkodawcy i zobowiązaniem się beneficjenta nie istnieje jednak stosunek: *Leistung – Gegenleistung*, tj. świadczenie – świadczenie wzajemne. Ostatnim warunkiem ustawowego prawa odstąpienia jest to, aby zobowiązanie drugiej strony umowy przed śmiercią spadkodawcy zostało uchylone, i to niezależnie od przyczyny, tzn., czy będzie to następcza niemożność świadczenia (§ 275 BGB), czy też porozumienie stron. Do odstąpienia na podstawie § 2295 BGB nie upoważnia natomiast spadkodawcy niewłaściwe wykonywanie świadczenia, niewykonywanie świadczenia albo zwłoka drugiej strony umowy, gdyż mimo takiego stanu zobowiązanie do świadczenia pozostaje niezmiennie. W takim wypadku w rachubę wchodzi zaskarżenie rozrządzenia umownego przez spadkodawcę na podstawie § 2078 w połączeniu z § 2281 BGB, jeśli, oczywiście, umowne przysporzenie nie jest dokonane pod rozwiązującym warunkiem właściwego wypełniania świadczenia przez drugą stronę umowy. Co do wykonywania prawa odstąpienia, wynikającego z § 2295 BGB, obowiązują zasady omówione przy analizie prawa odstąpienia przy uchybieniach beneficjenta (§ 2294). Forma odstąpienia uregulowana została w § 2296, 2297 BGB. Prawo odstąpienia ogranicza się do umownych rozrządzeń, których dokonał spadkodawca ze względu na zobowiązanie drugiej strony umowy. Jeżeli w umowie dziedziczenia zamieszczone są jeszcze inne umowne rozrządzenia, wtedy ich skuteczność podlega regulacji § 139 BGB²¹.

2.3. Forma oświadczeń o odstąpieniu

2.3.1. Oświadczenie o odstąpieniu między żyjącymi – § 2296 BGB

§ 2296 BGB dotyczy formalnych wymogów odstąpienia spadkodawcy od umowy dziedziczenia albo poszczególnych zawartych w niej umownych rozrządzeń w sytuacji, jeżeli druga strona umowy żyje – jeśli zmarła, wówczas obowiązują przepisy § 2297 BGB. Przepisy § 2296 BGB obowiązują zarówno przy odstąpieniu zastrzeżonym, jak i przy odstąpieniu wynikającym z ustawy, przy odstąpieniu od umownego rozrządzenia ustanowienia spadkobiercy, umownych rozrządzeń zapisów i poleceń. Zgodnie

---

²¹ § 139 – Jeżeli nieważnością dotknięta jest część czynności prawnej, nieważna jest cała czynność prawna, jeśli nie można przyjąć, że nie zostałyby ona dokonana bez tej nieważnej części.

z § 2271 ust. 1 zd. 1, § 2296 BGB znajduje także zastosowanie do odwołania wzajemnie zależnego rozrządzenia umownego zawartego we wspólnym testamencie małżonków, dokonywanego za życia ich obojga. Zgodnie z § 2296 ust. 1 zd. 1 BGB, odstąpienie nie może nastąpić przez przedstawiciela ustawowego ani umownego. Prawo odstąpienia nie jest też prawem dziedzicznym.

Według § 2296 ust. 1 zd. 1 BGB, odstąpienie dokonuje się poprzez złożenie oświadczenia przez spadkodawcę wobec drugiej strony umowy, w wypadku wielu stron – wobec nich wszystkich. Oświadczenie o odstąpieniu wymaga zachowania formy notarialnej (§ 2296 ust. 2 zd. 2 BGB). Wyraźne użycie określenia „odstąpienie”, jak już była o tym mowa wcześniej, nie jest wymagane, wystarczy, że odstąpienie wynika z wykładni. Nie jest też wymagane podanie przyczyny odstąpienia. Celowym jest natomiast podanie powodów odstąpienia w przypadku, jeżeli w zastrzeżeniu odstąpienia określono przyczyny, które będą uprawniały spadkodawcę do skorzystania z takiego prawa.

Oświadczenie o odstąpieniu jest jednostronnym oświadczeniem woli wymagającym przyjęcia, które skuteczne staje się dopiero w chwili dotarcia do drugiej strony umowy dziedziczenia. Poprzez skuteczne odstąpienie uchylone zostają umowne rozrządzenia dokonane przez spadkodawcę, który następnie od nich odstępuje, natomiast innej strony umowy – w wypadku umowy wzajemnej, zgodnie z regułą wykładni § 2298 ust. 2 zd. 1 – tylko przy zastrzeżonym prawie odstąpienia²²; nie dotyczy to więc wykonywania ustawowego prawa odstąpienia (§ 2294, 2295 BGB), tak więc rozrządzenia drugiej strony umowy pozostają rozrządzeniami wiążącymi. Oświadczenie o odstąpieniu złożone za życia drugiej strony umowy jest nieodwołalne. Skutek odstąpienia może zostać jednak cofnięty poprzez zawarcie nowej umowy dziedziczenia.

2.3.2. Odstąpienie po śmierci drugiej strony umowy – § 2297 BGB

Aby umożliwić spadkodawcy kontynuację możliwości uwolnienia się od umownej mocy wiążącej po śmierci drugiej strony umowy, ustawowe

---

²² Chodzi o umowę dziedziczenia, w której obie strony zawarły umowne rozrządzenia i wtedy nieważność jednego z tych rozrządzeń prowadzi do bezskuteczności całej umowy. Jeśli w takiej umowie zostało zastrzeżone prawo odstąpienia, wtedy, w razie odstąpienia jednej ze stron, uchylona zostaje cała umowa.

albo zastrzeżone prawo odstąpienia przekształca się w instytucję jednostronnego uchylenia umowy dziedziczenia lub rozrządzenia umownego poprzez testament. Pewien wyjątek stanowi wzajemna umowa dziedziczenia, w tym wypadku prawo odstąpienia wygasa wraz ze śmiercią drugiej strony umowy (trzeba jednak pamiętać, że w tego rodzaju umowie obie strony dokonują rozrządzeń umownych i w związku z tym obie są spadkodawcami, § 2298 BGB). Strona pozostała przy życiu może jednak uchylić swoje rozrządzenie poprzez testament pod warunkiem, że odrzuci przysporzenie dokonane na jej rzecz w umowie (§ 2298, ust. 2 zd. 2 i 3 BGB). Prawo odstąpienia wygasa po śmierci drugiej strony umowy z powodów choćby czysto formalnych – niemożliwe jest uwolnienie się od mocy wiążącej umowy dziedziczenia lub poszczególnych zawartych w niej umownych rozrządzeń poprzez oświadczenie o odstąpieniu, które wymaga przecież przyjęcia przez inną stronę. O testamencie uchylającym była mowa już wcześniej.

3. Zaskarżenie²³

1. Zaskarżenie przez spadkodawcę

Podobnie jak to się dzieje przy każdym innym oświadczeniu woli, spadkodawca przy dokonywaniu czynności prawnych *mortis causa* może znajdować się w błędzie albo pod wpływem groźby, dlatego też rozrządzenia na wypadek śmierci podlegają zaskarżeniu. Jeśli rozrządzenie spadkodawcy zostanie skutecznie zaskarżone, wówczas, zgodnie z § 142 ust. 1 BGB, staje się ono bezskuteczne *ex tunc*. W przeciwieństwie do testamentu, przy którym spadkodawca swobodnie i w każdym czasie może odwoływać swoje rozrządzenia, w przypadku umowy dziedziczenia spadkodawca związany jest dokonanymi przez siebie wiążącymi rozrządzeniami, dlatego ustawodawca przyznał mu w § 2281 i kolejnych BGB prawo zaskarżenia własnych rozrządzeń umownych, dokonanych pod wpływem błędu lub groźby. Zasadniczym celem regulacji § 2281 i kolejnych BGB jest odzyskanie przez spadkodawcę pełnej swobody testowania (w określonych oczywiście przypadkach): przy pomocy instytucji samozaskarżenia (§ 2282 BGB) spadkodawca, który związany jest co do

---

²³ Obszernie na ten temat M. Veit, *Die Anfechtung von Erbverträgen*, München 1991.

konanych przez siebie rozrządzeń umownych, jest w stanie uwolnić się od tej mocy wiążącej bez współdziałania osób trzecich.

Spadkodawca może dokonać zaskarżenia tylko wiążących rozrządzeń, rozrządzenia jednostronne mogą zostać w każdym czasie swobodnie odwołane. Nie może on jednak zaskarżyć umowy dziedziczenia zgodnie z ogólnymi zasadami, jeśli sam przyczynił się do powstania podstawy zaskarżenia. Według z § 2281 BGB, który odwołuje się do § 2078 i 2279 BGB, podstawy zaskarżenia stanowią: błąd, groźba i pominięcie uprawnionego do zachowku. W tym ostatnim przypadku instytucja samozaskarżenia pozwala uniknąć ewentualnego późniejszego zaskarżenia umowy dziedziczenia przez uprawnionego do zachowku, a przede wszystkim umożliwia spadkodawcy dostosowanie dokonanej w umowie dziedziczenia regulacji do zmieniających się stosunków życiowych, co ma miejsce chociażby w sytuacji, jeśli po zawarciu umowy dziedziczenia zawrze związek małżeński i pojawi się nowy potomek albo zawrze nowe małżeństwo. Wtedy wyłaniają się nowe osoby uprawnione do zachowku. Zaskarżenie takie jest możliwe również w razie narodzin dziecka pochodzącego spoza małżeństwa.

Jeśli umowa dziedziczenia albo poszczególne zawarte w niej umowne rozrządzenia zostaną zaskarżone w odpowiedniej formie i w przewidzianym przez ustawę terminie, stają się nieważne z mocą wsteczną. Czy nieważność rozciąga się także na inne umowy związane ewentualnie z umową dziedziczenia, zależy od woli stron²⁴. Przy rozstrzygnięciu wątpliwości, czy zaskarżenie obejmuje całą umowę dziedziczenia, czy tylko pojedyncze umowne rozrządzenia należy wziąć pod uwagę, czy zaskarżenie zostało dokonane na podstawie § 2078, czy § 2079 BGB. W tym pierwszym przypadku istotne jest, jak dalece sięga skutek działania błędu albo groźby. Oświadczenia spadkodawcy mogą zostać zaskarżone tylko w takim zakresie, w jakim są wynikiem błędu albo groźby. W przypadku zaskarżenia na podstawie § 2079 BGB (pominięcie uprawnionego do zachowku) z reguły zaskarżenie dokonane przez spadkodawcę prowadzi do bezskuteczności całej umowy dziedziczenia, aby dać spadkodawcy możliwość ponownego pełnego uregulowania następstwa prawnego, z uwzględnieniem nowej osoby uprawnionej do zachowku.

---

²⁴ Por. H. J. Musielak, tamże, s. 1714.

Potwierdzenie umowy dziedziczenia jest, zgodnie ze swoją istotą, zrzeczeniem się prawa do jej zaskarżenia²⁵. Potwierdzenie uchyla możliwość jej zaskarżenia oraz umacnia trwałość i moc wiążącą. Z tej też przyczyny dokonanie takiego potwierdzenia jest możliwe tylko osobiście przez spadkodawcę. Nie wymaga ono zachowania żadnej szczególnej formy ani złożenia oświadczenia wobec innej strony umowy czy sądu spadku i może być wyrażone w sposób konkludentny²⁶.

2. Zaskarżenie przez osoby trzecie

Prawo osoby trzeciej do zaskarżenia wiążących rozrządzeń w umowie dziedziczenia powstaje dopiero w chwili śmierci spadkodawcy. Przed tym momentem jedyną osobą uprawnioną do zaskarżenia jest tylko spadkodawca. Do zaskarżenia uprawniona jest tylko taka osoba trzecia, która ma w tym interes (odwołanie do § 2080 ust. 1 BGB). Zaskarżenie umownego rozrządzenia ustanowienia spadkobiercy i polecenia dokonywane jest przez oświadczenie składane wobec sądu spadku (§ 2081 ust. 1 i 3 BGB). Zgodnie z panującą opinią, zaskarżenie umownego rozrządzenia zapisu dokonuje się natomiast przez złożenie oświadczenia wobec zapisobiercy²⁷. Oświadczenie nie wymaga zachowania żadnej szczególnej formy. Termin złożenia go wynosi rok od chwili, w której osoba uprawniona dowiedziała się o przyczynie uzasadniającej zaskarżenie (§ 2082 ust. 1 i 2 BGB; taki sam, jak dla spadkobiercy.) Prawo zaskarżenia umowy przez osobę trzecią jest wprawdzie jej własnym prawem, jednak zależne jest od prawa zaskarżenia przysługującego spadkodawcy w tym znaczeniu i w takim zakresie, w jakim wygaśnięcie prawa zaskarżenia przez spadkodawcę za jego życia wyłącza również możliwość wniesienia zaskarżenia przez osobę trzecią. Jeśli bowiem zgodnie z § 2285 BGB prawo zaskarżenia przysługujące spadkodawcy wygaśnie do czasu jego śmierci na skutek potwierdzenia umowy dziedziczenia (§ 2284 BGB) albo upływu terminu do zaskarżenia (§ 2283 BGB), również osoby określone w § 2080 BGB jako

---

²⁵ Por. C. Nolting, *Inhalt, Ermittlung und Grenzen der Bindung beim Erbvertrag*, Bielefeld 1995, s. 90; M. Wolf, *Kolhammer-Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, s. 1533.

²⁶ Por. M. Wolf, tamże, s. 1533; patrz też W. Edenhofer, tamże, s. 2247.

²⁷ U. von Lübtow, tamże, s. 449; H.J. Musielak, tamże, s. 1723.

uprawnione do zaskarżenia nie mogą go dokonać, gdyż sam spadkodawca nie uczynił użytku z tego prawa. Jeśli spadkodawca uprawniony był do zaskarżenia z kilku powodów, możliwe jest, że termin wobec jednej przyczyny upłynął przed jego śmiercią, podczas gdy termin co do innej podstawy zaskarżenia w chwili śmierci spadkodawcy jeszcze nie upłynął. W takim wypadku także osoby trzecie mogą dokonać zaskarżenia na tej drugiej podstawie.

III. Praktyczne znaczenie umowy dziedziczenia

Jeszcze niedawno panowała opinia, że umowa dziedziczenia znajduje w praktyce bardzo niewielkie zastosowanie i nie istnieje potrzeba zachowania jej jako instytucji prawnej. Teza taka, zdaniem Mayera, została w międzyczasie obalona, czego świadectwem mogą być przeprowadzane badania²⁸. Na przykład Schultes, analizując rozrządzenia *mortis causa* w sądach²⁹ w Köln, Brühl i Grevenbroich, doszedł do wniosku, że wśród nich aż 41,6% stanowią umowy dziedziczenia, a 7,1% umowy małżeńskie połączone z umowami dziedziczenia³⁰. Weirich twierdzi, że „doświadczenie praktyk notarialnych pokazuje, że małżeństwa, którym postawiono pytanie, czy dokonane przez nich rozrządzenia mają mieć charakter rozrządzeń jednostronnie odwoływalnych, czy raczej powinny być umownie wiążące, prawie zawsze przychylają się do tego drugiego rozwiązania.”³¹. Taki stan rzeczy potwierdza Buchholz, pisząc, że w praktyce prawie połowę wszystkich rozrządzeń *mortis causa* stanowią umowy dziedziczenia albo umowy dziedziczenia połączone z umowami małżeńskimi i że umowa dziedziczenia jest typowym rozrządzeniem dokonywanym przez małżonków posiadających przede wszystkim średnie i mniejsze majątki³². Umowa dziedziczenia przeważa przynajmniej na obszarach wiejskich, gdzie występuje najczęściej w połączeniu z umową małżeńską, natomiast w miastach zauważalna jest tendencja do sporządzania wspólnego małżeńskiego testamentu, co jest niewątpliwym odzwierciedleniem wyraźnej

---

²⁸ J. Mayer, tamże, s. 611.

²⁹ Chodzi o *Amtsgerichte* – sądy najniższego szczebla.

³⁰ Dane według J. Mayera, tamże, s. 611.

³¹ H.A. Weirich, *Erben und Vererben*, Berlin 1991, s. 186.

³² S. Buchholz, *Zur bindenden Wirkung des Erbvertrages*, Zeitschrift für das gesamte Familienrecht 1987, s. 440.

niechęci wobec zbyt intensywnej mocy wiążącej umowy dziedziczenia³³. Mimo faktu, że być może ustawodawca w BGB przecenił potrzebę zawierania umów dziedziczenia, ponieważ w wielu wypadkach czynności prawne *inter vivos*, zwłaszcza darowizny na wypadek śmierci, mogą stanowić instrumenty prawne, których wykorzystanie zapewnia realizację interesów stron, a skutki prawne tychże czynności między żyjącymi są niekiedy bardziej klarowne niż przy zawarciu umowy dziedziczenia, to mimo to w praktyce istnieje wiele innych przypadków, kiedy umowa dziedziczenia jest środkiem kształtowania następstwa prawnego na wypadek śmierci, który najpełniej odpowiada zainteresowanym. Umowa dziedziczenia zawierana jest często w celu przekazania np. jakiegoś przedsiębiorstwa, co mobilizować może beneficjenta do zintensyfikowania nakładu sił w celu pomnażania przyszłego majątku spadkowego, który ma się stać jego udziałem. Poza tym umowa dziedziczenia jest w znacznym stopniu kwestią zaufania. Niejasności związane z wyborem umowy dziedziczenia jako formy kształtowania następstwa prawnego na wypadek śmierci powinny być ostatecznie rozstrzygnięte przez notariusza przed ewentualnym zawarciem takiej umowy, zgodnie z wymogiem notarialnego poświadczenia umowy dziedziczenia i wynikającego z tego obowiązku pouczenia i wyjaśnienia przez niego stronom zawierającym umowę wszystkich wątpliwości i istoty tej instytucji prawnej.

IV. Podsumowanie

Do zasadniczych różnic występujących pomiędzy polskim i niemieckim prawem spadkowym należy krąg spadkobierców ustawowych, który w prawie niemieckim jest znacznie szerszy i obejmuje nawet najdalszych krewnych spadkodawcy, a także możliwość podstawienia powierniczego (np. przy tzw. testamencie berlińskim), możliwość sporządzenia przez małżonków wspólnego testamentu czy właśnie omawiana instytucja umowy dziedziczenia, którą ustawodawca polski wykluczył na mocy art. 1047 i 941 k.c.

Istotą umowy dziedziczenia stanowi jej moc wiążąca, która odnosić się może tylko do rozrządzeń ustanowienia spadkobiercy, zapisów i poleceń, „może”, ponieważ rozrządzenia te przez samo zawarcie ich w umowie

---

³³ Badania własne autorki.

dziedziczenia nie stają się automatycznie rozrządzeniami wiążącymi. Czynnikiem decydującym o tym jest raczej wola stron zawierających umowę. Trzeba jednak podkreślić, że umowa dziedziczenia musi zawierać przynajmniej jedno umowne rozrządzenie, w przeciwnym wypadku w ogóle nie można mówić o jej istnieniu.

Osobliwość umowy dziedziczenia polega na tym, że spadkodawca już za życia może dokonać wiążących rozrządzeń co do spadku, który po sobie w przyszłości zostawi³⁴. Kryterium to jest w istocie niezwykle problematyczne, gdyż związany umownymi rozrządzeniami spadkodawca posiada faktycznie jeszcze wiele możliwości do rozdysponowania swoim majątkiem w drodze czynności prawnych *inter vivos*, co niekiedy może przynieść beneficjentowi umowy dziedziczenia rozczarowanie. I to jest właśnie najczęściej wysuwany argument przeciw umowie dziedziczenia. Uświadomić sobie jednak trzeba istotę mocy wiążącej umowy dziedziczenia, co decyduje, odważyć się powiedzieć, o zrozumieniu całej tej instytucji.

Od chwili zawarcia umowy dziedziczenia (radykalnej) zmianie uleg mogą chociażby relacje pomiędzy stronami zawierającymi tę umowę. Ojciec, którego domem troskliwie zajmuje się córka, chcąc ją utwierdzić w przekonaniu, że dom ten po jego śmierci otrzyma w spadku, zawiera z nią umowę dziedziczenia. Nie może być jednak do końca pewien, że córka swego postępowania nie zmieni. Być może zmuszony będzie w zamian za opiekę dom sprzedać albo przekazać go na mocy darowizny, dlatego też ochrona przyznana beneficjentowi przez ustawodawcę ogranicza się do bezskuteczności rozrządzeń *mortis causa*, których miałyby następnie dokonać spadkodawca w zakresie, w jakim dokonane zostały przez niego rozrządzenia wiążące w umowie dziedziczenia, co nie ogranicza go zasadniczo w dysponowaniu majątkiem w drodze czynności prawnych *inter vivos*. Ustawodawca uniknął w ten sposób sytuacji, kiedy to przyszły spadkodawca już za życia stałby się tylko użytkownikiem swego majątku, dlatego też, mimo ochrony wynikającej z § 2287 i 2288 BGB, spadkodawca może w stosunkowo szerokim zakresie rozporządzać majątkiem, a niekiedy skutecznie pozbywać się składników przyszłej masy

---

³⁴ Por. Ch. Reithmann, *Erbverträge zwischen mehr als zwei Beteiligten*, Deutsche Notar-Zeitschrift 1957, s. 527-532.

spadkowej. Umowa dziedziczenia stanowi (tylko) podstawę, *causa* powołania do dziedziczenia, co oznacza zarazem, że ma za przedmiot spadek w takim zakresie, w jakim będzie on występował w chwili śmierci spadkodawcy, a nie w momencie jej zawierania. Postępowanie ustawodawcy w tym względzie było jak najbardziej logiczne, chociażby i z tego powodu, że przyszły spadkodawca faktycznie chyba nigdy nie będzie w stanie zachować swojej masy majątkowej w stanie *constans*.

Nie ulega wątpliwości, że umowa dziedziczenia jest jedną z najbardziej skomplikowanych instytucji prawa spadkowego, o czym świadczy chociażby jej charakter jako umowy *sui generis*, umowy posiadającej podwójną naturę prawną. Mimo bardzo rozbieżnych opinii dotyczących sensu stosowania umowy dziedziczenia i traktowania jej niekiedy w sposób marginalny, czego z kolei nie potwierdzają inne opinie, bezspornym pozostaje fakt, że istnieje szereg sytuacji życiowych, w których umowa dziedziczenia jest najodpowiedniejszym środkiem kształtowania następstwa prawnego na wypadek śmierci. Na podstawie projektów zmian ustaw *de lege ferenda* przedłożonych w polskim parlamencie można wnioskować, że być może umowa dziedziczenia stanie się kolejnym rozrządzeniem *mortis causa*, umożliwiającym powołanie do dziedziczenia, tym razem z mocą wiążącą.